

Rozdział I. Zawód psychologa i ustawa o zawodzie psychologa

§ 1. Psycholog jako zawód

Podobnie jak w kontekście innych zawodów, które wiążą się z ochroną istotnych interesów państwa, prawodawca postanowił określić zasady dostępu do wykonywania zawodu psychologa. Poniższy rozdział zawiera wybrane tezy doktryny prawa administracyjnego dotyczące zawodów oraz ich reglamentacji. Omawiane problemy zastały przedstawione w kontekście aktualnej sytuacji prawnej psychologów. Poddano analizie problem nieskuteczności ustawy o zawodzie psychologa oraz wynikające z tego faktu implikacje. W zarysie przedstawiono także regulacje prawne dotyczące psychologów w wybranych krajach europejskich.

I. Zawód – zarys genezy pojęcia

Wyodrębnianie określonych obowiązków i ról społecznych – rozumianych dziś jako wykonywanie zawodu – sięga odległych czasów ludzkiej koegzystencji. Wymiana tzw. uczynków była pierwotną walutą, dzięki której kształtował się ludzki altruizm¹. Tendencja do dzielenia konkretnych zadań między jednostki tworzące grupy społeczne zgodnie z ich predyspozycjami lub preferencjami jest procesem logicznie i ekonomicznie uzasadnionym. Podział ról sprzyja sprawniejszemu osiągnięciu celów grupowych oraz jednostkowych. W dzisiejszym świecie konsekwencją pierwotnej wymiany świadczeń stało się wykonywanie zróżnicowanych zawodów, które umożliwiają rozwój społeczny, stanowiąc jednocześnie filar społecznej ekonomii. Istnienie najrozmaitszych profesji jest naturalnym rezultatem funkcjonowania w skomplikowanej i wzajemnie powiązanej sieci interakcji międzyludzkich. Społeczne relacje generują rozmaite potrzeby, które mogą zostać zaspokojone jedynie w formie wzajem-

---

¹ Zob. M.S. Gazzaniga, *Istota człowieczeństwa*, Sopot 2011, s. 91–93.

nej wymiany, walutą stać się może właściwie wszystko: wiedza, umiejętności, zachowania, postawy, a nawet wiara. Typologia zawodów jest nierozzerwalnie związana z treścią potrzeb społecznych², a ich prawna identyfikacja i regulacja z natury rzeczy muszą mieć charakter niepełny.

Pojęcie zawodu jest związane z problematyką badań wywodzących się głównie z socjologii i odwołuje się do funkcjonowania jednostek w społecznej organizacji pracy³. Z uwagi na swój charakter problematyka badań zawodów stała się przedmiotem zainteresowań różnych nauk, jak m.in. ekonomia, psychologia, nauka o zarządzaniu, prakseologia czy prawo. Rozwój społeczeństw w kierunku coraz większej formalizacji i specjalizacji wzbudzał konieczność normatywnej ingerencji w sferę działalności ludzkiej opartej na wymianie różnego rodzaju świadczeń. Ewolucja społeczna „wymusiła” prawne uściślenie i dookreślenie pojęcia zawodu, szczególnie w tych sytuacjach, kiedy jego wykonywanie wiąże się z ochroną interesów publicznych⁴, dlatego to właśnie prawo publiczne jest sferą, w której poddaje się reglamentacji określone grupy zawodów.

Legalna definicja zawodu znajduje się w KlasZawR. Zgodnie z treścią powołanego aktu wykonawczego zawód stanowi źródło dochodów i oznacza zestaw zadań (czynności) wyodrębnionych w wyniku społecznego podziału pracy, wymagających kompetencji nabytych w toku uczenia się lub praktyk. Treść tej definicji odwołuje się do genezy istnienia zawodów jako formy podziału obowiązków społecznych w celu wymiany określonych dóbr. Aktualnie zawód wiązany jest ściśle ze źródłem dochodów, co może, ale nie musi przesądzać o podmiotowym charakterze danego zawodu. Przykładowo regulacje dotyczące pracy bez uzyskiwanego wynagrodzenia zawiera ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie⁵. Co do zasady wiązanie wykonywania zawodu z dochodem jest rozwiązaniem trafnym, zawodowa aktywność ludzi najczęściej polega na potrzebie wymiany dóbr i świadczeń, pełnienie ról zawo-

---

² Nie bez przypadku przysłowiowe i kolokwialne określenie „najstarszy zawód świata” odnosi się do sfery najbardziej pierwotnych potrzeb.

³ Zob. J. Żebrowski, Socjologiczne aspekty zawodu i pozycji społecznej – droga do tożsamości wychowawców profesjonalnych, *Studia Gdańskie* 2008, t. V, s. 24–25; A. Sarapata, Zawód jako wyznacznik miejsca w społeczeństwie, w: A. Sarapata (red.), *Socjologia zawodów*, Warszawa 1965, s. 5 i n.; S. Dzięcielska-Machnikowska, *Socjologia zawodów w Polsce*, *Studia Socjologiczne* 1980, Nr 4.

⁴ Zob. K. Wojtczak, Zawód i jego prawna reglamentacja. Studium z zakresu materialnego prawa administracyjnego, Poznań 1999, s. 23 i n.

⁵ Ustawa z 24.4.2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1817 ze zm.).

dowych zawsze wiąże się z oczekiwaniem subiektywnie postrzeganego zysku – także ekonomicznego.

W doktrynie zawód został zdefiniowany przez *K. Wojtczak* jako osobiste wykonywanie wewnątrznie spójnego zbioru czynności (zadań) wymagających określonych kwalifikacji (wiedzy lub/i umiejętności), systematycznie i odpłatnie, na podstawie i w granicach obowiązującego porządku prawnego⁶. Proponowana definicja jest zgodna zarówno z legalnym, jak i społecznym rozumieniem zawodu. Odpłatność i kwalifikacje są czynnikami trwale wpisanymi w pojmowanie ról zawodowych. Wymaganie posiadania odpowiednich kompetencji lub praktyk nabytych w toku uczenia się jest kluczowe dla prawnopublicznego pojmowania zawodów. Profesje, które są objęte treścią materialnego prawa administracyjnego, wiążą się z normatywną formalizacją dotyczącą wymogów, które powinny być spełnione, aby wykonywać dany zawód. Do szerokiej grupy takich zawodów zalicza się m.in. zawód psychologa.

II. Zawód psychologa – próba definicji

Definiowanie zawodu psychologa wiąże się ściśle z pojęciem samej psychologii. Geneza tej gałęzi nauki sięga odległych czasów narodzin zainteresowania ludzką psychiką – jak słusznie twierdził *H. Ebbinghaus*, „psychologia ma długą przeszłość, ale krótką historię”⁷. Liczba autorytetów zajmujących się tą problematyką jest imponująca. *Demokryt, Platon, Arystoteles, Sokrates, Kartezjusz, Tomasz z Akwinu, Kant, Hobbes, Freud, Wundt, Pawłow, Petrażycki* – to tylko wybrane przypadki. Dziś wiele z takich autorytetów trudno byłoby określić mianem typowych psychologów. Wpływ na rozwój psychologii miały czynniki o zróżnicowanym charakterze, *J. Pieter* zalicza do nich m.in. idee społeczne, koncepcje filozoficzne, ustroje społeczno-polityczne i gospodarcze. Wpłynęło to na wachlarz zainteresowań psychologii, który rozciąga się od sfery procesów umysłowych i reakcji biochemicznych w mózgu, zaburzeń psychicznych, procesów poznawczych aż do sfer nie mniej skomplikowanych relacji społecznych i ich dynamiki. Wyodrębnienie psychologii jako nauki uznawane jest za zasługę *W. Wundta*, który jesienią 1879 r. otworzył pierwszą w historii pracownię psychologii doświadczalnej⁸.

---

⁶ *K. Wojtczak*, *Zawód*, s. 50 i n.

⁷ *P. Zimbardo, J. Gerrig*, *Psychologia i życie*, Warszawa 2011, s. 8.

⁸ *J. Pieter*, *Historia psychologii*, Warszawa 1972, s. 134. *W. Wundt* zajmował się głównie procesami poznawczymi, tj. uwagą, pamięcią, tempem reakcji czy spostrzeganiem. Warto dodać, że uczniami *W. Wundta* byli także Polacy, m.in. *A. Świętochowski* w połowie IX w.; zob. *J. Strelau*,

W Polsce za początek naukowej psychologii uważa się utworzenie pierwszych katedr psychologii przez *W. Heinricha* w Krakowie, *K. Twardowskiego* we Lwowie i *E. Abramowskiego* w Warszawie⁹. Od tamtego czasu psychologia jest niezwykle szybko rozwijającą się nauką, która ma coraz częściej charakter interdyscyplinarny – jak wiele nauk dotyczących człowieka (np. medycyna, kognitywistyka, antropologia).

Polski ustawodawca na mocy rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych¹⁰ umiejscawia psychologię w obszarze i dziedzinie nauk społecznych obok nauki o bezpieczeństwie, obronności, mediach, polityce, poznaniu i komunikacji społecznej, pedagogiki i socjologii. Charakter zainteresowań nauki psychologii wykracza jednak poza dziedzinę nauk społecznych, wkraczając w takie obszary, jak nauka o zdrowiu czy ekonomia¹¹. *P. Zimbardo* i *J. Gerrig* opisują psychologię niezwykle zwięźle, jako dziedzinę naukową zajmującą się badaniem zachowania i procesów psychicznych jednostek¹². Encyklopedyczna definicja określa ją jako naukę zajmującą się ludzkimi czynnościami lub zachowaniami, które składają się zarówno z subiektywnych procesów umysłowych, jak i z zewnętrznych, obiektywnych i fizycznych reakcji¹³. Takie rozumienie psychologii sugeruje szeroki wpływ, jaki wywiera na inne dziedziny. Można postawić tezę, że każda aktywność ludzka, która przejawia się zarówno w zachowaniu, jak i procesach psychicznych, może stać się przedmiotem badania psychologii. Łatwiej jest ustalić, czym psychologia się nie zajmuje – będą to wszystkie obszary i dziedziny nauk, które dotyczą zjawisk świata nieożywionego, w którym nie dochodzi do interakcji obiektów bądź zjawisk z człowiekiem. Jednak nawet negatywne próby określenia zakresu zainteresowań psychologii mogą okazać się zawodne, każdy proces poznania świata oparty jest na ludzkich procesach poznawczych, które z zasady są przedmiotem

---

Historia psychologii – od Wundta do czasów najnowszych, w: *J. Strelau, D. Doliński* (red.), *Psychologia akademicka*, t. 2, Gdańsk 2011, s. 77.

⁹ *J. Strelau*, *Historia psychologii*, s. 135.

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z 8.8.2011 r. w sprawie obszarów wiedzy, dziedzin nauki i sztuki oraz dyscyplin naukowych i artystycznych (Dz.U. Nr 179, poz. 1065).

¹¹ Na marginesie warto dodać, że dotychczas jedyna Nagroda Nobla dla psychologów przyznana została w dziedzinie ekonomii w 2002 r. – psychologowi *Danielowi Kahnemanowi* za badania nad procesami decyzyjnymi, prowadzone wspólnie z *Amosem Tverskim*, który niestety zmarł przed jej przyznaniem przez kapitułę noblowską.

¹² *P. Zimbardo, J. Gerrig*, *Psychologia*, s. 609.

¹³ <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/psychologia;3964141.html>, stan na 4.7.2017 r.

zainteresowań psychologii poznawczej. Każda operacja umysłowa ukierunkowana na poznanie wyniku z procesów psychologicznych, które wynikają z kolei z procesów biochemicznych naszego organizmu. W ten sposób psychologia może być rozumiana jako nauka emergentna, która opisuje obserwowalne rezultaty prostszych zjawisk¹⁴.

Rozwijanie dociekań nauki psychologii jest domeną psychologów. Istnieje wiele podziałów nurtów psychologii, klarowna propozycja wyjaśnienia, czym zajmują się psychologowie w kontekście badanych obszarów, może zostać oparta na pytaniach, na które próbuje się udzielać odpowiedzi¹⁵. I tak, na pytanie o to, jak radzić sobie z codziennymi problemami, próbując odpowiedzieć psychologowie kliniczni, środowiskowi, psychologowie zajmujący się poradnictwem i pracujący jako psychoterapeuci. Poznanie procesów mózgowych i ich wpływu na funkcjonowanie ludzi jest domeną neuropsychologów, biopsychologów, psychofarmakologów oraz psychologów poznawczych. Na pytania o różnice międzyludzkie starają się odpowiedzieć psychologowie osobowości i różnic interpersonalnych. Problem rozwoju i zmiany jednostek w trakcie życia leży w obszarze zainteresowań psychologów rozwojowych. Interakcje społeczne są przedmiotem dociekań psychologii społecznej. To jedynie uproszczony obraz, funkcjonują także m.in. psychologowie wychowania, psychologowie pracy¹⁶ i zarządzania, psychologowie religii, psychofizjologowie czy zoopsychologowie. Ilość dziedzin, w których działają psychologowie, może być ograniczona jedynie ramą aktywności ludzkich¹⁷, które z zasady stale się poszerzają.

Rozporządzenie w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania klasyfikuje psychologów jako specjalistów w różnych działach i grupach. Najszersza grupa specjalności związanych bezpośrednio z zawodem psychologa znajduje się w dziale „specjalności z dziedzin społecznych i religijnych”. Do grupy „psycholodzy i pokrewni” zaliczono: psychologa, psychologa biznesu, psychologa klinicznego, psychologa organizacji, psychologa sportowego, psychologa wychowawczego, psychologa do spraw uzależnień od mediów cyfrowych, specjalistę marketingu

---

¹⁴ Odnośnie do zjawiska emergencji w psychologii zob. *M.S. Gazzaniga*, *Kto tu rządzi – ja czy mój mózg?* Neuronauka a istnienie wolnej woli, Sopot 2013, s. 116–122. Autor opisuje m.in. jak prostsze procesy fizyczne stają się podstawą dla niezwykle złożonych aktywności ludzkiego umysłu, takich jak np. samoświadomość czy zachowania społeczne.

¹⁵ Podział ten proponują *P. Zimbardo* i *J. Gerrig*. Zob. *P. Zimbardo, J. Gerrig*, *Psychologia*, s. 16.

¹⁶ Zob. omówienie problematyki psychologii pracy w rozdziale IV.

¹⁷ Zasadzie tej wymyka się jednak zoopsychologia, które zajmuje się psychiką zwierząt.

społecznego¹⁸ oraz pozostałych psychologów i pokrewnych. W ramach klasyfikacji specjalistów ochrony zdrowia gdzie indziej niesklasyfikowanych wyróżniono psychoonkologa i psychotraumatologa. W ramach działu „specjaliści nauczania i wychowania gdzie indziej niesklasyfikowani” wyodrębniono specjalność nauczyciela psychologa. Dział „pracownicy usług i sprzedawcy” w ramach grupy „opiekunowie zwierząt domowych i pracownicy zajmujący się zwierzętami” wyróżnia zoopsychologa. Podział klasyfikacji specjalności zawodu psychologa na mocy powołanego rozporządzenia ma charakter otwarty i co do zasady jest zgodny z podziałem specjalności zawodowych dokonywanych przez naukę psychologii. Obrazuje również szeroki obszar oddziaływania tego zawodu.

Zgodnie z kodeksem etycznozawodowym psychologa PTP¹⁹ „psychologia jako profesja i jako dyscyplina naukowa należy do tych dziedzin ludzkiej aktywności, w których centrum zainteresowania i oddziaływań jest człowiek. [...] Rola zawodowa psychologa obejmuje ingerencję w sposób istnienia drugiego człowieka [...]. Naczelną wartością dla psychologa jest dobro drugiego człowieka. Celem jego działalności profesjonalnej jest niesienie pomocy innej osobie w rozwiązywaniu trudności życiowych i osiągnięciu lepszej jakości życia na drodze rozwoju indywidualnych możliwości oraz ulepszaniu kontaktów międzyludzkich”. Opis ten wiąże się ściśle z charakterem dokumentu, którego celem jest nakreślenie ram etycznych dla zawodu. Na pierwszym miejscu są tu wartości wywodzące się z nauk humanistycznych. Kodeks wyróżnia cztery grupy psychologów, tj. psycholog jako praktyk, badacz, nauczyciel i popularyzator, konstruuje dla nich odpowiednie normy etyczne, które się wzajemnie uzupełniają.

Treść kodeksu pozwala na ustalenie ważnego faktu dotyczącego zawodu psychologa. Na pierwszym miejscu pracy psychologa jest człowiek i jego szeroko pojęte dobro, które ze swej natury jest nacechowane aksjologicznie i nie podlega obiektywnym definicjom. Autorytet tego zawodu oraz jego ingerencja w funkcjonowanie innych ludzi uprawniało ustawodawcę do konstrukcji własnej definicji zawodu psychologa. Zgodnie z art. 4 ust. 1 i 2 ZawPsychU wykonywanie zawodu psychologa polega w szczególności na diagnozie psychologicznej, opiniowaniu, orzekaniu, psychoterapii, udzielaniu pomocy psy-

---

¹⁸ Ta specjalizacja budzi największe wątpliwości w przedmiocie uznania jej za związaną z zawodem psychologa.

¹⁹ Opublikowanym na stronie <http://www.ptp.org.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=29>, stan na 4.7.2017 r.

chologicznej oraz prowadzeniu badań naukowych. Treść definicji ustawowej jest zgodna z podziałem ról zawodowych zawartych w kodeksie etycznym PTP, uwzględniającym pracę praktyczną, badawczą i popularyzatorską. Definicja ta – jakkolwiek podlegająca ocenie negatywnej, o czym mowa dalej – oddaje różnicowany charakter zawodu. Psycholog działa praktycznie, kształtując sytuację jednostek poprzez diagnozowanie, udzielanie pomocy psychologicznej wydawanie orzeczeń i opinii przewidzianych prawem, trudni się także szeroko pojętym doradztwem oraz aktywnością w oświacie. Wymienione formy aktywności wpływają bezpośrednio na życie ludzi, pośredni wpływ wywierać może praca naukowa, której wyniki pozwalają lepiej zrozumieć naturę zachowań i przeżyć ludzkich.

Resumując, można zdefiniować zawód psychologa jako **osobiste wykonywanie wewnątrznie spójnego zbioru czynności, systematycznie i odpłatnie, koncentrujących się na ludzkim zachowaniu składającym się z subiektywnych procesów umysłowych, jak i z zewnętrznych, obiektywnych i fizycznych reakcji**. Wykonywanie tych czynności wymaga odpowiednich kwalifikacji – wymaganych prawem. Definicja ta nie jest próbą pełnego opisanie zawodu psychologa – zabieg taki jest niemożliwy, jej konstrukcja wynika z potrzeb problemów przedstawianych w dalszej części tekstu. Zwrot „odpowiednie kwalifikacje” i „wymagane prawem” jest kluczowy dla zawodu psychologa w kontekście prawa publicznego. Jak wyjaśniam w dalszej części, budzi on istotne wątpliwości co do podstaw wykonywania zawodu z uwagi na bezskuteczność art. 8 ZawPsychU w związku z art. 7 ZawPsychU. Aktualnie prawo do wykonywania zawodu oparte jest na posiadaniu tytułu zawodowego magistra psychologii na mocy dyplomu ukończenia studiów magisterskich na kierunku psychologia wydawanego zgodnie z art. 167 ust. 1 PrSzkolWyż. Szczegółowe regulacje dotyczące kwalifikacji do wykonywania zawodu psychologa w ramach określonych specjalizacji zawarte są w prawie materialnym.

III. Reglamentacja zawodu psychologa

Prawna reglamentacja zawodów jest szczególną funkcją regulacji administracyjnoprawnej. To właśnie na gruncie tej gałęzi prawa dokonuje się najszerszej ingerencji ustawowej w uprawnienia rozmaitych grup zawodowych, do których dostęp uzależniony jest od spełnienia określanych prawem warunków. Zgodnie z art. 65 ust. 1 Konstytucji RP każdemu zapewnia się wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy. Wyjątki określać może tylko ustawa. Ograniczenie dostępu do zawodu prowadzi do ogranicze-

nia wolności i swobód obywatelskich. Jednak celem takiej reglamentacji nie jest ograniczanie wolności obywateli. Przeciwnie, zabieg ten ma na celu ochronę ludzi i ich interesów²⁰. Prawo materialne nie „nakazuje” nikomu wykonywania określonego zawodu ani też nie stawia arbitralnych „zakazów”. Ograniczenia sprowadzają się do określenia prawem warunków, które muszą zostać spełnione przez osoby chcące go wykonywać. Wszelkie wymogi muszą pozostawać w zgodzie z prawami i wolnościami gwarantowanymi na mocy Konstytucji oraz obowiązującego porządku prawnego. Wolność wyboru zawodu jest pozostawiona obywatelom, jednak wola podjęcia zawodu reglamentowanego prowadzi do powstania konkretnych wymagań wobec osób ubiegających o prawo do jego wykonywania. Taka osoba musi liczyć się z koniecznością spełnienia warunków materialnoprawnych i formalnoprawnych.

Szczególna rola zawodów reglamentowanych wynika z ich relacji z interesami publicznymi. Pozostawienie aspektów organizacyjnych wyłącznie wolnemu rynkowi mogłoby istotnie naruszyć dobra chronione prawem, jak wolność, zdrowie czy bezpieczeństwo. Ustawodawca uznał, że zawód psychologa wymaga ingerencji na mocy ustaw, poddając go licznym reglamentacjom związanym z pełnieniem określonych specjalności zawodowych. Do najważniejszych wypadka zaliczyć ZawPsychU, której celem było określenie fundamentów prawnych dla całej grupy zawodowej oraz jej samorządu. Reglamentacja zawodu psychologa wiąże się również z innymi aktami prawnymi, których zakres przedmiotowy dotyczy rozmaitych sfer, w tym sfery ochrony zdrowia, bezpieczeństwa publicznego czy oświaty. Zakres i głębokość tych regulacji są różne i wynikają z bogatej specyfiki specjalizacji w zawodzie psychologa. Dla przedmiotu opracowania podstawowe znaczenie mają regulacje prawoadministracyjne zawodu psychologa w sferze ochrony zdrowia.

W doktrynie wyróżnia się dwie sfery wymagań prawnych, które składają się na reglamentację zawodu, tworząc ograniczenia natury materialnoprawnej. Mowa tu o wymaganiach o charakterze podmiotowym i przedmiotowym²¹. Wymogi podmiotowe odnoszą się bezpośrednio do osób, które mogą wykonywać dany zawód. Wymagania przedmiotowe dotyczą form jego wykonywania. Aspekt podmiotowy najczęściej sprowadza się do wymogu posiadania obywatelstwa polskiego, określonego wieku, pełnej zdolności do czynności prawnych, określonych atrybutów charakteru oraz odpowiednich kwalifikacji. Ostatni z wymienionych czynników jest często najsilniej związany z kon-

---

²⁰ K. Wojtczak, *Zawód*, s. 133.

²¹ *Ibidem*, s. 135.

kretnym zawodem. Pełnienie ról społecznych wiążących się z daną profesją opiera się zawsze na konkretnych kwalifikacjach i umiejętnościach. Reglamentacja dostępu do zawodu będzie najczęściej sprowadzać się do wykazania bądź potwierdzenia istnienia wymaganych kwalifikacji. Obowiązek udowodnienia spoczywa na osobie ubiegającej się o prawo do wykonywania zawodu reglamentowanego i jest zwykle poświadczany dowodem formalnym (np. dyplomem, zaświadczeniem lub innym dokumentem wymaganym prawem). Zależnie od zawodu, ustawodawca określa warunki podmiotowe, ich treść, ilość i charakter.

Wymogi przedmiotowe wiążą się z przestrzeganiem wielu rozmaitych regulacji prawnych powiązanych z wykonywaniem zawodu reglamentowanego. Objęcie prawem form funkcjonowania w zawodzie wynika zawsze z jego charakteru i ochrony ważnych interesów państwa i jego obywateli. Ingerencja normatywna podejmowana w przedmiocie pełnienia ról zawodowych, zakresu obowiązków i uprawnień ma na celu zapewnienie prawnej ochrony i kontroli zawodu. Treść, ilość i charakter warunków przedmiotowych reglamentacji materialnoprawnej są także uzależnione od charakteru zawodu.

Obok wspomnianych ograniczeń materialnoprawnych wyróżnia się także ograniczenia formalnoprawne dostępu do zawodu. Jak pisze *K. Wojtczak*, „ograniczenia materialnoprawne mają podstawowe znaczenie w zakresie reglamentacji dostępu do zawodu. Dla osoby zamierzającej wykonywać określony zawód ich spełnienie z reguły jest jednak tylko potwierdzeniem gotowości do wykonywania zawodu. Nie zawsze bowiem spełnienie warunków materialnych jednocześnie oznacza, że osoba fizyczna może już rozpocząć wykonywanie określonego zawodu”²². Normy prawa wprowadzają także wiele ograniczeń natury formalnej, które mają zróżnicowany charakter. Przyjmuje się jednak, że z uwagi na ich charakter można wyróżnić trzy zasadnicze grupy zawodów: zawody, dla których wykonywania potrzebna jest decyzja organu administracyjnego, zawody, do których dostęp ogranicza korporacja zawodowa (samorząd zawodowy), oraz zawody, dla których wykonywania nie jest wymagane spełnienie warunków natury formalnej.

Zawód psychologa podlega różnym regulacjom, które wprowadzają wspomniane ograniczenia o charakterze materialnym i formalnym. Odnosnie do wykonywania zawodu psychologa istnieje wymóg funkcjonowania w ramach korporacji zawodowej, są także specjalności, w których wykonywanie zawodu uzależnione jest od wydania decyzji administracyjnej. Najwięcej włą-

---

²² *Ibidem*, s. 171.

pliwości budzą jednak wymogi natury formalnej dotyczące właśnie korporacji zawodowej oraz ograniczenia materialne wywodzące się z ZawPsychU. W dalszej części staram się wyjaśnić, jak na pojęcie prawnej regulacji zawodu psychologa wpływa istnienie nieskutecznej ZawPsychU. Kolejne rozdziały będą przedstawiać zagadnienia związane z ograniczeniami materialnymi i formalnymi wykonywania zawodu psychologa w ochronie zdrowia, które z natury rzeczy pomijają lub często pozostają w kolizji z regulacjami ZawPsychU.

§ 2. Losy ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów

W konsekwencji dostrzegania roli zawodu psychologa uchwalono ZawPsychU. Jak wspomniano wcześniej, psychologowie są grupą zawodową, która jest związana z ochroną kluczowych interesów państwa i dóbr chronionych prawem. Poza sferą ochrony zdrowia, która jest przedmiotem dalszej części opracowania, można wymienić wiele innych obszarów aktywności zawodowej psychologów. Przykładowo można wskazać na sferę edukacji, bezpieczeństwa wewnętrznego czy wymiaru sprawiedliwości²³. Ustawodawca objął psychologów restrykcjami prawnymi mającymi na celu określenie warunków wykonywania zawodu oraz zasad działania samorządu zawodowego, kierując się treścią art. 17 ust. 1 Konstytucji RP, który stanowi, że w drodze ustawy można tworzyć samorządy zawodowe, reprezentujące osoby wykonujące zawody zaufania publicznego i sprawujące pieczę nad należyтым wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony. Na mocy ustawy poddano regulacji takie zawody, jak: lekarz i lekarz dentyista²⁴, lekarz

---

²³ Przykładowo: ustawa z 12.3.2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 930 ze zm.); ustawa z 29.11.2000 r. – Prawo atomowe (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 576 ze zm.); ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1749 ze zm.); OchrPsychU; ustawa z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2014 r. poz. 24 ze zm.); DziałLeczU; ustawa z 7.9.1991 r. o systemie oświaty (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1943 ze zm.); rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 18.8.2008 r. w sprawie orzeczeń i opinii wydawanych przez zespoły orzekające działające w publicznych poradniach psychologiczno-pedagogicznych (Dz.U. Nr 173, poz. 1072). To tylko wybrane akty prawne dotyczące zawodu psychologa.

²⁴ ZawLekU oraz ustawa z 2.12.2009 r. o izbach lekarskich (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 522 ze zm.).

weterynarii²⁵, pielęgniarka i położna²⁶, farmaceuta²⁷, biegły rewident²⁸, rzecznik patentowy²⁹, architekt i inżynier budownictwa³⁰, radca prawny³¹, adwokat³², notariusz³³, komornik³⁴, doradca podatkowy³⁵ i dziennikarz³⁶. Grupa wymienionych specjalności nie wyczerpuje klasy zawodów regulowanych. Wiele innych profesji również podlega restrykcjom prawa, są one jednak zamieszczone w aktach prawnych niedotyczących wyłącznie tych zawodów³⁷.

Informacje o powstawaniu ustawy o zawodzie psychologa można znaleźć w tzw. Białej Księdze Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w sprawie zawodu psychologa i samorządu zawodowego psychologów opracowanej na etapie przedlegislacyjnym na podstawie konsultacji z zainteresowanymi środowiskami³⁸. Ustawa o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów była konsekwencją poselskiej inicjatywy ustawodawczej, została złożona do sejmu w dniu 8.8.1999 r. Termin wejścia w życie ustawy był planowany na 1.1.2002 r., jednak z inicjatywy Rady Ministrów ustawą z 21.12.2001 r. o zmianie ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psycho-

---

²⁵ Ustawa z 21.12.1990 r. o zawodzie lekarza weterynarii i izbach lekarsko-weterynaryjnych (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1479).

²⁶ Ustawa z 1.7.2011 r. o samorządzie pielęgniarek i położnych (Dz.U. Nr 174, poz. 1038 ze zm.).

²⁷ Ustawa z 19.4.1991 r. o izbach aptekarskich (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1496).

²⁸ Ustawa z 11.5.2017 r. o biegłych rewidentach, firmach audytorskich oraz nadzorze publicznym (Dz.U. z 2017 r. poz. 1089).

²⁹ Ustawa z 11.4.2001 r. o rzecznikach patentowych (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 221 ze zm.).

³⁰ Ustawa z 15.12.2000 r. o samorządach zawodowych architektów oraz inżynierów budownictwa (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1725).

³¹ Ustawa z 6.7.1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 233, ze zm.).

³² Ustawa z 26.5.1982 r. – Prawo o adwokaturze (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1999 ze zm.).

³³ Ustawa z 14.2.1991 r. – Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1796 ze zm.).

³⁴ Ustawa z 29.8.1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1277).

³⁵ Ustawa z 5.7.1996 r. o doradztwie podatkowym (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 794 ze zm.).

³⁶ Ustawa z 26.1.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. Nr 5, poz. 24 ze zm.).

³⁷ Regulacje dotyczące różnych zawodów znajdziemy w takich aktach prawnych, jak: ustawa z 20.6.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1260 ze zm.); ustawa z 3.7.2002 r. – Prawo lotnicze (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 959 ze zm.); ustawa z 27.3.2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1073); ustawa z 28.3.2003 r. o transporcie kolejowym (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1727 ze zm.); ustawa z 22.5.2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 2077); ustawa z 17.10.2003 r. o wykonywaniu prac podwodnych (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1389 ze zm.); ustawa z 19.3.2004 r. – Prawo celne (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1880 ze zm.) i wiele innych.

³⁸ Dokument ten znajduje się na stronie internetowej Departament Dialogu i Partnerstwa Społecznego: <http://www.dialog.gov.pl/informacje-dotyczace-zawodu-psychologa>, stan na 4.7.2017 r.

logów oraz ustawy o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym³⁹ przesunięto tę datę na 1.1.2006 r. Powodem zmiany terminu miały być wątpliwości co do uznawania psychologów za zawód zaufania publicznego. Rada Ministrów chciała, aby w okresie *vacatio legis* nastąpiło konstytucyjne zdefiniowanie zawodów zaufania publicznego. W tym samym okresie planowano usunąć dostrzeżone wady ZawPsychU.

Próby nowelizacji ustawy (w latach 2003–2005) zakończyły się niepowodzeniem i zawierająca szereg wad ustawa weszła w życie z dniem 1.1.2006 r. W latach 2006–2007 podejmowano próby uchwalenia nowej ustawy o zawodzie psychologa pomijającej powoływanie samorządu zawodowego, ale prace nad stosownym projektem przerwało skrócenie kadencji sejmu.

Obecnie ZawPsychU obowiązuje w kształcie znanym od daty publikacji tekstu, tj. od 2001 r., z nielicznymi zmianami wprowadzanymi m.in.: 1) wspomnianą ustawą z 21.12.2001 r. – w kwestii przesunięcia daty wejścia w życie ZawPsychU, 2) ustawą z 23.1.2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie⁴⁰ – w przedmiocie zmiany określenia „województwo” na „marszałek województwa” w art. 18 ust. 2 i 3 oraz art. 55 ust. 3 pkt 6 ZawPsychU, oraz 3) ustawą z 9.1.2009 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw⁴¹, którą dodano art. 12 ust. 3 ZawPsychU dotyczący zgody w badaniach dotyczących kwalifikacji wojskowych.

Ustawa regulująca zawód psychologa zawiera dziewięć rozdziałów składających się z sześćdziesięciu czterech artykułów. Jej treścią objęto następujące zagadnienia: zasady ogólne i szczególne wykonywania zawodu (art. 1–19), odpowiedzialność dyscyplinarną (art. 20–29), samorząd psychologów i jego organy (art. 30–60), odpowiedzialność karną (art. 61 ZawPsychU) oraz przepisy przejściowe (art. 62–64). Zgodnie z brzmieniem art. 1 ZawPsychU celem ustawy było określenie zasad i warunków wykonywania zawodu psychologa oraz organizacji i działania samorządu zawodowego – cel ten nie został jednak osiągnięty. Szersze omówienie konkretnych regulacji ustawy mija się z celem

---

³⁹ Ustawa z 21.12.2001 r. o zmianie ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów oraz ustawy o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2001 r. Nr 154, poz. 1798).

⁴⁰ Ustawa z 23.1.2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie (Dz.U. Nr 92, poz. 753).

⁴¹ Ustawa z 9.1.2009 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 22, poz. 120).

omawianej problematyki. Pominięcie szczegółowej analizy pojedynczych artykułów ZawPsychU uzasadnia fakt ich nieskuteczności. Treść ustawy o zawodzie psychologa – poza kilkoma wyjątkami⁴² – nie wpływa obecnie na prawne aspekty wykonywania zawodu.

Wychodząc z założenia, że sam trud definiowania pojęcia prawa przysparza niezliczonych problemów teoretykom⁴³, dla praktyków podstawową kwestią definiowania danego aktu jako prawa jest fakt jego publikacji przez uprawniony organ. Ustawa o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów jest źródłem prawa powszechnie obowiązującego zgodnie z art. 87 i 88 Konstytucji RP. Jak to więc możliwe, że obowiązujące prawo nie wiąże swoich adresatów? Odpowiedzią jest treść ZawPsychU, a konkretnie wadliwość regulacji oraz tryby ich wdrażania, które łącznie uniemożliwiły realne stosowanie ustawy.

Przedstawienie problemów prawa do wykonywania zawodu, działania organów samorządu czy odpowiedzialności dyscyplinarnej psychologów miałyby sens, jeśli dotyczyłoby faktycznego funkcjonowania w zawodzie. W obecnej sytuacji dochodzi do paradoksu – obowiązująca ustawa o zawodzie nie wpływa na prawne aspekty jego wykonywania. Ewentualne problemy prawne wiążą się także z niepewnością działania organów publicznych oraz negatywnymi konsekwencjami dla grupy zawodowej, której przedstawiciele muszą dowieść bezskuteczności postanowień ZawPsychU – przykładowo dotyczących art. 8 w kwestii prawa do wykonywania zawodu, art. 9 w zakresie wpisu na listę psychologów i psychologów stażystów czy art. 18 regulującego tryb prowadzenia prywatnych praktyk psychologicznych. Aspekty te mogą pojawić się w trakcie postępowania przed organami publicznymi, sądami czy w relacjach psychologów z osobami prawnymi, fizycznymi i każdym innym podmiotem, który zakłada, że zawód psychologa jest wykonywany w oparciu o ustawę o zawodzie. Mylny jest już art. 3 ZawPsychU, który informuje, że zawód psychologa może wykonywać osoba spełniająca wymagania określone ustawą, gdy faktycznie jest on wykonywany z jej całkowitym pominięciem. Związek ustawy o zawodzie psychologa z prawem wykonywania zawodu istnieje, ale nie taki,

---

⁴² Przykładowo art. 8 ust. 1 pkt 1 ZawPsychU w części dotyczącej wymogu, aby tytuł „psycholog” był zarezerwowany dla osób legitymujących się dyplomem magistra psychologii.

⁴³ Zob. *H. Hart*, *Pojęcie prawa*, Warszawa 1998, s. 28–33; *D. Lyons*, *Etyka i rządy prawa*, Warszawa 2000, s. 7 i n.

jaki założył sobie prawodawca. W pewnych kwestiach ma on jedynie charakter informacyjny, np. dla określania, czym jest wykonywanie zawodu⁴⁴.

Wadliwość i nieskuteczność ZawPsychU oraz jej wpływ na pojmowanie psychologów jako zawodu zaufania publicznego będzie przedmiotem dalszych uwag. W ramach tak zarysowanej problematyki przedstawione zostaną wybrane regulacje ZawPsychU, które bezpośrednio i pośrednio wpływają na status zawodu psychologa, zarówno w przestrzeni prawnej, jak i społecznej.

§ 3. Skuteczność ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów

Ustawa o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów jest klasycznym przypadkiem tzw. martwego prawa, w związku z tym można by poprzestać na stwierdzeniu, że prawo niedziałające w istocie nie istnieje i nie wymaga głębszych analiz. Tak jednak nie jest, byt aktów prawnych nie jest zależny od ich skuteczności, tylko od faktu ich obowiązywania, czyli uchwalenia i opublikowania. Studium przypadku regulacji normatywnych zawartych w ZawPsychU pozwala również zwrócić uwagę na możliwe konsekwencje istnienia w obrocie prawnym aktów, które mimo założeń prawodawcy nie wywołują praktycznie żadnych skutków zarówno w sferze funkcjonowania państwa, jak i w sferze relacji społecznych. Szczególna rola zawodu psychologa względem interesów publicznych i wywodzących się z nich dóbr chronionych prawem administracyjnym upoważnia do zwrócenia uwagi na problematykę skuteczności regulacji zawartych w ZawPsychU.

Intencja objęcia prawem administracyjnym danej przestrzeni życia publicznego wiąże się z wolą realizacji określonych celów. Prawodawca, podejmując inicjatywę ustawodawczą, wychodzi naprzeciw konkretnym potrzebom społecznym oraz interesom państwa. Tworzenie i wdrażanie prawa jest procesem skoncentrowanym na sferze skutku. Skuteczna ingerencja normatywna cechuje się tym, że za jej pomocą zostają osiągnięte konkretne cele w sferze objętej ingerencją normatywną. Procesy tworzenia i wdrażania prawa są wzajemnie zależne, pierwszy polega na ustaleniu celów i sposobu ich realizacji za pomocą rozwiązań prawnych, drugi na zapewnieniu ich skutecznej reali-

---

⁴⁴ Art. 4 ust. 1–3 ZawPsychU. Niestety tu także nie będzie to rzetelne źródło informacji, o czym mowa dalej.

zacji. Oba procesy powinny cechować się racjonalnością, czyli właściwym dobraniem metod do celów, które mają zostać osiągnięte⁴⁵. Racjonalność jest istotnym czynnikiem warunkującym skuteczność wprowadzanych rozwiązań prawnych, adekwatne określenie metod rozwiązania konkretnego problemu wpływa na stopień realizacji celów⁴⁶. Odnosząc przedstawione założenia do ZawPsychU, można stwierdzić, że intencją prawodawcy było zapewnienie wysokich standardów wykonywania zawodu psychologa. Inicjatywa ustawodawcza wiązała się z określeniem ważnych interesów społecznych oraz interesów państwa, których skuteczna ochrona i realizacja nie mogły odbyć się wyłącznie na podstawie zasad samoregulacji życia zbiorowego⁴⁷. Proces tworzenia i wdrażania ustawy o zawodzie psychologa zawierał jednak szereg błędów, które uniemożliwiły skuteczne działanie zawartych w niej norm. Nieracjonalność procesu konstruowania i realizowania rozwiązań prawnych dotyczących zawodu psychologa i samorządu zawodowego psychologów wpłynęła negatywnie na oczekiwaną skuteczność ustawy.

Z. Kmieciak wyróżnia trzy czynniki przesądzające o skuteczności regulacji administracyjnoprawnej: 1) funkcjonalne, 2) organizacyjne oraz 3) środowiskowe. Pierwszy z wymienionych to ocena zasadności interwencji prawodawczej oraz poprawność tworzonej konstrukcji prawnych. Drugi to aspekt organizacyjny, czyli okoliczności, które przesądzają o możliwościach działania aparatu administracji (problem skuteczności prawa jest zawsze związany ze sprawnością administracji). Trzecią grupą okoliczności wyznaczających poziom skuteczności regulacji administracyjnoprawnej jest tzw. czynnik środowiskowy, wyrażający się w postaci zachowań adresatów norm⁴⁸. Analiza treści ZawPsychU oraz wywołanych nią efektów uprawnia do postawienia wniosku, że zawiodły wszystkie trzy czynniki.

Rozpatrując kwestię czynników funkcjonalnych, należy uwzględnić ich dualistyczny charakter, tj. zasadność i poprawność konstrukcji prawnych. Niewątpliwie charakter zawodu psychologa uprawniał do podjęcia stosownej ini-

---

⁴⁵ Odnośnie do racjonalności tworzenia prawa zob. J. Wróblewski, *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Ossolineum 1985, s. 5 i n.

⁴⁶ A. Podgórecki, *Socjologia prawa*, Warszawa 1962, s. 165. Zgodnie z tym autorem skuteczność jest stopniem adekwatności skutków do zamierzeń.

⁴⁷ Samoregulacja życia zbiorowego rozumiana jest jako pozanormatywny proces normalizacji i regulacji pewnych sfer życia publicznego, które z uwagi na swój charakter nie wymagają ingerencji prawnych. Zob. Z. Kmieciak, *Zarys teorii postępowania administracyjnego*, Warszawa 2014, s. 92; Z. Kmieciak, *Skuteczność regulacji administracyjnoprawnej*, Łódź 1994, s. 102 i n.

⁴⁸ Z. Kmieciak, *Skuteczność*, s. 100.

cjatywy prawodawczej. W doktrynie prawa administracyjnego psychologowie zaliczani są do zawodów zaufania publicznego, zalicza się ich do grupy zawodów związanych z medycyną, zdrowiem i weterynarią⁴⁹. Powołanie samorządu zawodowego psychologów było konsekwencją normy konstytucyjnej uprawniającej władzę ustawodawczą do ochrony interesu publicznego poprzez prawne ograniczenie swobody wykonywania danego zawodu. Konieczność normatywnej regulacji funkcjonowania zawodu psychologa była w pełni uzasadniona. W kontekście czynników funkcjonalnych zawiodła jednak poprawność regulacji prawnych (szerzej na ten temat w dalszej części).

Negatywny charakter czynnika funkcjonalnego wpływa również na niesprawność czynnika organizacyjnego. Przepisy przejściowe ZawPsychU nie zostały należycie wykonane przez właściwe organy⁵⁰. Wprawdzie istniała potencjalna możliwość właściwego działania aparatu administracyjnego na szczeblu rządowym, jednak problemy natury politycznej towarzyszące okresowi wdrażania postanowień ZawPsychU⁵¹ utrudniły współpracę pomiędzy administracją i kształtującym się samorządem zawodowym. Konsekwencją negatywnego charakteru czynników funkcjonalnych i organizacyjnych był zupełny paraliż czynnika środowiskowego. Zachowanie adresatów norm ZawPsychU – jakimi w największej mierze byli psychologowie oraz psychologowie stażyści – nie mogło odpowiadać dyrektywom nieskutecznej ustawy. Pojęmowano wprawdzie próby oddolnego (subsydiarnego) stworzenia organów reprezentujących samorząd zawodowy, były one jednak nieskuteczne.

I. Wykonywanie zawodu

Na pierwszy i zasadniczy problem regulacji zawodu psychologa zwrócono uwagę w założeniach do projektu ustawy o zawodzie psychologa i samorządzie zawodowym psychologów⁵². Dotyczy on definicji usług psychologicznych i powiązanych z nią konsekwencji wynikających z tzw. przepisów karnych

---

⁴⁹ D. Kijowski, Uprawnienia administracyjne, w: R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel (red.), System Prawa Administracyjnego, t. 7, Prawo administracyjne materialne, Warszawa 2012, s. 276.

⁵⁰ Mowa tu o art. 62 ust. 1 ZawPsychU.

⁵¹ Zob. <http://www.ptp.org.pl/modules.php?name=News&file=categories&op=newindex&catid=3>, stan na 4.7.2017 r. Pod przywołanym adresem strony internetowej znajduje się syntetyczny zbiór informacji dotyczących sytuacji politycznej i społecznej towarzyszącej pracom nad realizacją postanowień ZawPsychU.

⁵² Dokument zamieszczony na stronie Departament Dialogu i Partnerstwa Społecznego: <http://www.dialog.gov.pl/informacje-dotyczace-zawodu-psychologa>, stan na 4.7.2017 r.